

Рукописний збірник Максима Плиски 1763 року

Для теренів Центрально-Східної Європи у XVIII столітті було характерним співіснування традицій рукописної й друкованої книги. Здавалося б, вік Просвітництва, з його масовою друкованою культурою, численними тиражами книг, газет, різноманітних часописів повинен був остаточно звести на маргінесі історії середньовічний релікт – рукописну книгу. В Російській імперії лише за першу чверть XVIII ст. випускалось сотні найменувань друкованої продукції, тиражі окремих книг досягали 20 тис. примірників. У другій половині XVIII ст. ці цифри значно збільшились¹.

Втім, незважаючи на ознаки часу, рукописна книга не лише продовжувала побутувати, але й не втратила своєї основної функції збереження та передачі інформації і почасти слугувала єдиним доступним її джерелом, оскільки друкована продукція залишалась недоступною через її вартість або ж в силу інших причин, про які мова піде нижче.

Означена ситуація була найбільш характерна у XVIII ст. для теренів Польщі, Російської імперії і власне Лівобережної України-Гетьманщини. На цих територіях особливої популярності набувала традиція укладання рукописних збірників, що має свої витoki ще з епохи Середньовіччя. Але, на відміну від своїх попередників, рукописні збірники модерного часу мали значно різноманітніший жанровий склад: від релігійно-догматичних творів до історичних наративів, документів, уривків із п'єс, віршів, кулінарних рецептів, анекдотів тощо. За складом рукописного збірника можна робити певні висновки про середовище, в якому він укладався, світогляд його авторів і упорядників, а піддаючи аналізу цілий комплекс подібних «рукописних енциклопедій», його результати доцільно екстраполювати і на ментальний стан суспільного середовища, його інтелектуальні потреби, загальне становище духовної, а нерідко й матеріальної культури.

Залежність складу збірників від соціально-політичної кон'юнктури прослідковується на прикладі України-Гетьманщини, особливо у другій половині XVIII ст. Українські рукописні збірники цього періоду суттєво різняться від подібних зразків рукописної культури того ж

часу в сусідніх Росії² та Польщі, де вони носили здебільшого характер приватних нотатників і наповнювались матеріалами, що передусім цікавили самого упорядника, який вносив до складу різноманітні оди, п'єси, інформацію про членів родини, повісті побутового характеру, вірші, анекдоти, а в поодиноких випадках історичні твори – хроніки, літописи, історичні документи, що складають домінуючу частку українських збірників. Говорячи про останні, окремо слід наголосити на сталості складу більшості з них, що об'єднує в собі списки одного, або ж декількох «хрестоматійних» «козацьких літописів» – Граб'янки, Самовидця, «Короткого опису Малоросії», компакт історичних документів³ та в окремих випадках історичну хроніку локально-компілятивного типу⁴. Жанрове різноманіття, притаманне для російських збірників, не було характерним для українських. Більше того, російські збірники дуже рідко повторюють склад один одного і майже зовсім не мають списків, тобто своїх близьких копій, що додатково підтверджує їх приватний характер. В той же час українським збірникам притаманна «класичність» складу, що повторюється з різними варіаціями в десятках рукописних книг та їх копій. Це свідчить про ситуацію, коли рукопис є не лише засобом збереження, але й поширення інформації, через відсутність інших шляхів для таких цілей.

У чому ж полягає причина укладання й поширення на Лівобережній Україні саме історичних рукописних збірників? Напевно, відповідь слід шукати в існуванні у XVIII ст. своєрідного дисонансу між інтелектуальними потребами суспільства й станом інфраструктури, покликаної творити інтелектуальний продукт. Імператорський маніфест 1720 р.⁵, що забороняв світське книгодрукування, а також відсутність в Україні значних освітніх центрів, впорядкованої архівної системи і одночасна потреба у творах саме історичного характеру, які б ідеалізували власне козацьке минуле і були здатні протистояти в тому числі й інтелектуальній російсько-імперській експансії, – ось полюси такого дисонансу⁶. Особливо наголошуючи на популярності історичного матеріалу, варто відмітити, що XVIII ст., а надто його друга половина – це час ліквідації політичної самобутності Гетьманщини, що була знищена на очах одного покоління. Звичайно, його представники прагнули зберегти пам'ять про героїку минулого не лише задля естетичних уподобань, але й переслідуючи суто прагматичні цілі, оскільки імідж української верхівки у значній мірі залежав від образу історичного минулого, адже саме воно надало змогу «через шаблю» здобути станові привілеї, і будь-яка його дискредитація чи забуття загрожували самому авторитетові українського шляхетства і в значній мірі послаблювали його легітимні позиції у єдиному імперському середовищі. Таким чином, домінація саме історичного матеріалу в українській рукописній продукції XVIII ст. була спричинена об'єктивними факторами як культурно-економічного, так і політичного характеру. Вони, зреш-

тою, і сприяли домінуванню цієї рукописної культури, завдяки якій здійснювалось накопичення і збереження історичних знань та їх популяризація через рукописні збірники, що ставали чи не єдиним для цього засобом.

Творились рукописні збірники переважно зусиллями канцеляристів та священників, оскільки ці дві верстви володіли достатнім рівнем освіти для заняття такою справою, а перші ще й мали доступ до історичних джерел та документів. Часто в їх укладанні брало участь декілька осіб, іноді більше десяти, про що свідчить кількість почерків, якими написана значна частина збірників. Окремі збірники належать перу однієї людини. Втім, досить рідкісним є явище, коли на аркушах збірника міститься бодай незначна інформація про автора чи упорядника. Анонімність – характерна риса рукописної традиції, для якої був важливим сам текст, а не його автор чи тим паче переписувач⁷. А тому атрибутовані збірники серед великої маси анонімних трапляються не часто, і виявлення кожного з них є рідкістю. Важливо розмежовувати збірники з власницькими записами, які фіксують прізвище власника рукописної книги, від збірників з автографами упорядника. Власницькі записи містяться, як правило, на першому аркуші, форзаці рукописної книги або на перших її аркушах (кожна літера чи склад на окремому аркуші). Авторські ж записи містять лексеми з інформацією про автора на кшталт: «Сія книга написана...», «сію книгу написа...» і т.п. Такі збірники писані однотипним почерком. В окремих випадках авторство збірника вдається додатково уточнити шляхом аналізу змісту рукопису, коли часто згадується певне прізвище, вміщено документи, що стосуються родинної історії тощо. Нерідко авторські збірники містять не лише персональну інформацію про їх творців, що дає змогу визначити соціальне середовище в якому постала книга, мотивацію до її написання. Часто до їх складу разом із «класичним» змістом входять оригінальні твори, що належать перу упорядника⁸.

Предметом даної розвідки є одна з таких рукописних пам'яток – збірник Максима Плиски, матеріали якого ще не піддавались детальному дослідженню⁹.

Упорядник збірника, що був одночасно й першим його власником та автором окремих статей, лишив на аркушах книги таку інформацію про себе: «Труд сей суть старца ієромонаха Максима Никифоровича Плиски священника Флоровского монастыря дѣвичого киевскаго»¹⁰. Мова йде про рукописну книгу формату in folio, написану однотипним почерком, що має обсяг 173 аркуші, укладену, згідно авторської примітки, в 1763 році: «Сочинена сія книга перепискою книги давной 1763 года м(еся)ца сентября 7 дня»¹¹. Таке точне датування слід сприймати, очевидно, як дату завершення роботи над збірником, тим паче, що і сам цей запис міститься на останньому аркуші книги. Датування збірника знаходить також підтвердження в філігранях рукопису, що відносяться до 60-х рр. XVIII ст.¹². Збірник можна розділити на чотири

структурні одиниці. Перша з них – це продовжений і доповнений документальними матеріалами список «Літопису Граб'янки», що був найпопулярнішим історичним нарративом XVIII ст. і входив до складу багатьох рукописних збірників. Нині нараховується близько шестидесяти списків цього твору¹³. Інші три статті збірника – віршовані історичні твори, що належать перу упорядника.

«Літопис Граб'янки» означений упорядником Максимом Плискою, як «книга давня», що стала основним джерелом для написання збірника. Схиляємось до припущення, що саме цей список «літопису» із збірника Плиски у свій час став причиною появи в історіографії тверджень про існування окремого «Літопису Плиски». Саме на такий літопис посилався у своїй праці Микола Маркевич, який, крім цієї назви, для означення твору часто вживав назву «Флоровская летопись», очевидно, за місцем написання даного списку – Флорівський монастир¹⁴. Цей же список мав у своєму розпорядженні Пантелеймон Куліш, що дало йому підстави стверджувати про приналежність авторства «Літопису Граб'янки» Максимові Плисці¹⁵. Втім, і Куліш, і Маркевич частково мали рацію – Плиска дійсно був автором, але не усього тексту «Літопису Граб'янки», а лише його короткого продовження, що охоплює 1709–1713 роки. В даному випадку Плиска наслідував історіографічні традиції XVIII ст., яким було притаманне доповнення підставового історичного твору описом сучасних авторові або ближчих йому за часом подій¹⁶. В описі цього часового відрізка знайшли своє відображення повідомлення про Полтавську битву, перебування військ Карла XII на українських землях: «...*весь год ходил по городам малороссійским і которые города здавались ему, то ничего не ддал, а которые запирались тые штурмом добывал, казнил всѣх мечем без остатку*»¹⁷. Під 1710 роком Плиска досить виразно описав трагічну ситуацію в охоплених пошестю Києві і околицях, що була спричинена спалахом чуми серед військовополонених шведів, які перебували в київських в'язницях. Опис цей є унікальним через його цілком ймовірну автобіографічність, а також через маловідомість в історіографії описуваних у ньому подій, тому доцільно процитувати його повністю: «...*и начался мор велик, найперве в городѣ столѣчном Киевѣ, а потом и в околичных сторонах и городах и по сѣлах в тоє время. Пуст город Киев остался, яко выгнано всѣх обыватлей и с Киева и странствовали они от града до града, один другого чуждаючись, отец дѣтей дѣти отца и многих трупи поїдали зверье и птици, псы и свиньи. Церкви божественные опустошели тако и монастыри и такое было время, что ни купити ни продати, ибо гроды были позапираны, дома позабиваны, жители изгнаны и всѣ кто ишел оставлял и убогал по пустынях и полях. И тогда было тоє, что друг друга стерегли ходячими ибо сидячий умирал немедленно и живые чуждались мертвых своих*».

На продовження київської тематики автор згадує про два походи 1711 і 1712 рр. гетьмана Орлика з татарами на Україну і про спалення ним сіл «около Києва и под Киевом, но еднак под Киевом не был,

но в городѣ смятеніе немалое было»¹⁸. Присутність у тексті декількох згадок місцевого значення про Київ зайвий раз доводить київське походження тексту та його автора. Крім цього, в тексті продовженої частини «Літопису Граб'янки» можна знайти додаткове непряме підтвердження приналежності її авторства Максимові Плисці – священникові Києво-Флорівського монастиря. Саме цьому монастирю присвячено в тексті обширний епізод стосовно негідного, на думку автора, вчинку київського губернатора Дмитра Голіцина, зусиллями якого, в 1712 р. було зліквідовано Вознесенський Печерський монастир, а його законниць виселено до Флорівського монастиря, що на Подолі. В одній із тогочасних історичних хронік – так званому «Лизогубівському літописі» – знаходимо повідомлення про цю ж саму подію, але з більшою конкретикою та іншим датуванням. Згідно тексту хроніки, Вознесенський монастир, ігуменею якого була мати гетьмана Івана Мазепи, було ліквідовано в 1706 р. у зв'язку з будівництвом Печерської фортеці, а його послушниць перевели в один із монастирів на київському Подолі¹⁹. Очевидно, Максим Плиска, на відміну від автора «Лизогубівського літопису», мав доступ до точніших відомостей про справу Вознесенського монастиря, оскільки його ліквідація сталась саме в 1712 р. Інші повідомлення продовженої частини «Літопису Граб'янки» стосуються дій київського полковника Танського, який «с волохами и козаками малороссійскими ходил по Украинѣ и людей на сію сторону Днѣпра изгонял»²⁰, а також обставин невдалого Прутського походу в часи російсько-турецької війни. Тематика війни з Туреччиною охоплює наступну після «Літопису Граб'янки» частину збірника, що заповнена документами та укладеними на їх основі історичними оповідями. При цьому Максим Плиска слідує структурній канві «Літопису Граб'янки», будуючи текст у формі сюжетно-цілісних «повістей» та «сказаній». Таких у збірнику нараховується чотири, серед них – «Сказаніе о первой баталіи с турками и военных дѣйствіях против турок и татар 1736 году», «Повѣсть о взятіи преславного турецкого города Хотина». Про джерельну основу цих наративів Плиска вказує сам у одній з приміток: «...о тех [подіях] которих я могл вѣдати написал, а о которых не вѣдал обминул. Пуцай, кто больше вѣдает приложит, а я не был на баталіях, но из опубликованных в народѣ разных статей, указов, реляцій и журналов скопировал». В цій же примітці прослідковується мотивація авторського інтересу до тематики російсько-турецьких воєн: «...сіи баталіи совокуплены были и яко славного гетмана Малороссійского Богдана Хмельницкого, который спас Малороссію от поляков, так і сіи баталіи про честь и удаль россійскаго народа, храбрость и отвагу и вѣчную их славу с которых впервых пишу»²¹. Таким чином, Максим Плиска ототожнює різні за часом події Хмельниччини та російсько-турецьких воєн через виокремлення спільної для них риси – боротьби з зовнішнім ворогом. І дарма, що згадується лише про «удаль россійскаго народа», минаючи увагою український, який фактично виніс увесь тягар російсько-

турецьких воєн. Справа тут полягає в прояві так званої малоросійської свідомості, притаманної більшості освічених українців тієї доби, коли термін «російський» мав синкретичне значення й уособлював дві етноспільноти – російську (великоросійську) та українську (малоросійську).

Звернемо тепер увагу на інші складові частини збірника, що становлять найбільшу історіографічну цінність. Це віршовані історичні твори, що належать перу Максима Плиски і донині не були опубліковані, за виключенням окремих цитат із них, що їх аналізувала Олена Апанович. Йдеться про три тексти зі збірника Плиски: «До чителника», початок якого, на жаль, втрачений, «Писец до себе» та «Сказаніє о Малой Россіи и о бѣдствіях ея бывших», що вперше друкуються у повному обсязі в додатках до статті. Перший і останній твір О. Апанович охарактеризувала як віршований переклад «Літопису Граб'янки». Спробуємо проаналізувати їх зміст. Дійсно, і вступ «До чителника», і «Сказаніє» мають єдину з «Літописом Граб'янки» сюжетну канву. Це цілком зрозуміло, бо ці два вірші, а особливо перший з них, слугують за своєрідну рекламу головному твору збірника і, коротко, у спрощеній віршованій формі, з долею гумору, викладають його зміст і заохочують читача прочитати цей твір. Це досягається за допомогою таких властивих для рукописної культури мовних зворотів-закликів: «*Хто хочет знати, да прочтет...*»; «*...і да прочтет сію книгу, пускай разумѣт...*». Аналізуючи зміст вступу, варто зазначити, що Плиска не переказує увесь зміст «Літопису Граб'янки», а лише ту його частину, де йдеться про походження козаків, їх страждання в підневільному польському становищі і нарешті про Визвольну війну й Хмельницького-Мойсея, що посланий вищими силами для визволення козацького народу.

Принагідно зауважимо, що Плиска в даному випадку наслідує традицію української історіографії XVIII ст., для якої було характерним екстраполювати події старозавітних часів на українські реалії XVII ст., порівнюючи Хмельницького з Мойсеєм, а українців і польську верхність над ними – відповідно з ізраїльтянами й єгипетською неволею²².

Автор завершує свій вірш повідомленням про Пилявецьку битву, аргументуючи це, з певним гумором, браком чорнил, та закликає читача самому прикласти зусиль, аби дізнатись, «*что большей козацкой храбрости бывало*». Максим Плиска свідомо висвітлює лише «героїчні» сторінки «Літопису Граб'янки», опускаючи «не героїчну» подальшу оповідь про поразки та старшинські міжусобиці, тим самим створюючи його більш привабливий імідж. Те ж саме стосується і «Сказанія о Малой Россіи и бѣдствіях ея бывших», яке в більшості складене також на основі «Літопису Граб'янки» і в окремих місцях дублює зміст вступу «До чителника». Знову ж таки виклад змісту закінчується лише 1654 роком, хоч підставовий твір має останню дату 1708 р., а у версії Плиски

його подовжено ще на п'ять років. Щоправда, в «Сказанні» Плиска більше відхиляється від змісту «Літопису Граб'янки», зосереджуючи свою увагу на релігійному питанні, що є цілком зрозумілим з огляду на соціальний статус автора. Максим Плиска – священник православного монастиря, що писав свій твір напередодні Коліївщини, з особливою нехиттю ставиться до уніатів та євреїв, які, на його переконання, винні у всьому злі: «... жид до всего приводца и всѣго зла актор». Плиска використовує також архетипічний сюжет українських історичних наративів XVIII ст. про «ключі від церкви», згідно з яким євреям належали ключі від православних храмів, що видавались парафіянам лише за встановлену плату для виконання обрядів²³. Юдофобія автора навіть переважає негачію стосовно поляків, хоч і тих, і інших він вважає за родичів і побратимів, що об'єднались задля знищення православної віри. Саме утиски православ'я іудеями, поляками та уніатами стали, за текстом «Сказанія», основним фактором у початку розгортання Хмельниччини, на відміну від першого твору «До чителника», де такою причиною стало соціальне підґрунтя.

В цілому означені два історичні вірші Максима Плиски, попри їх значну залежність від схеми викладу «Літопису Граб'янки», можна трактувати в якості спроби моделювання й рецепції історичних подій православним священником XVIII ст., що обрамив свої твори у віршовану форму і доступну лексику. Якщо у першому з віршів автор дотримується тексту підставового джерела, то другий твір являє ознаки авторського підходу до розуміння причин історичних подій та їх трактування, що свідчить про певну ментальну позицію автора, яка ґрунтується на почуттях патріотизму та етнорелігійної інакшості. Це дає підстави вважати вірші Плиски пам'ятками історіографії і, крім того, додатковим свідченням популярності у XVIII ст. «Літопису Граб'янки» (вони є стилізованою версією останнього). В подібному контексті віршованої стилізації історичного наративу, текстам Плиски у вітчизняній історіографії знаходимо відповідник, яким є віршована історія «Героїчні вірші о славных дѣйствіях запорожцев», написана у 80-х рр. XVIII ст.²⁴. Цей твір, крім віршованої форми, має немало спільних рис з творами Максима Плиски, оскільки складений таким само віршованим розміром, за джерельну основу має «Літопис Граб'янки». Більше того, «Героїчні вірші» написані також православним священником і входять до рукописного збірника, склад якого близький до збірника Плиски²⁵.

Варто відмітити ще один з трьох віршів із збірника, підписаних абрєвіатурою «*Гер. М. Н. П.*» (Ієромонах Максим Никифорович Плиска) «*Писец до себе*», який не несе історичної інформації, але передусім цікавий авторським ставленням до своєї роботи. Подібні тексти беруть початок ще з давньоруської книжної традиції і доволі часто зустрічаються в рукописних збірниках, де вони відіграють роль своєрідної ланки між автором/переписувачем та читачем²⁶. У них, як

правило, автор вибачається за несвідомо допущені помилки, просить їх виправити та не судити надто суворо за такі огріхи.

Рукописний збірник Максима Плиски є пам'яткою української історіографії XVIII ст. – часу, коли заняття історією було справою поодиноких аматорів. Саме зусиллями десятків таких авторів та переписувачів витворився цілий пласт історіографічної продукції, з властивою для неї компілятивністю у методах написання та міфотворчим пафосом у змісті, що став тлом для подальшого поступу історичних студій. Збірник Максима Плиски – одна зі складових цього комплексу історичних пам'яток і поєднує притаманні йому типові та свої оригінальні риси. Останні відзначаються цілісністю сюжетної композиції збірника, а також його авторською атрибуцією, що є винятком із майже суцільної анонімної традиції рукописної культури. Прикметну рису збірника Максима Плиски становлять віршовані історичні твори, що належать перу його автора та упорядника, який їхнім змістом відобразив своє ставлення й розуміння подій української історії. Хоч ці твори не становлять значного джерельного інтересу – вони цінні передусім, як пам'ятки історіографії періоду, що передував остаточній асиміляції України-Гетьманщини імперськими структурами. Їх пафосний і міфотворчий контекст спрямований на доказ давності козацького народу, легітимності його державних інституцій та шляхетських прав еліти.

¹ Луппов С. Книга в России в первой четверти. XVIII в. – Л., 1973. – С. 98; Его же. Книга в России в послепетровское время. – Л., 1976.

² Див. про склад та специфіку російських рукописних збірників XVIII ст.: *Сперанский М.* Рукописные сборники XVIII века. – М., 1963.

³ *Бовгира А.* Рукописна археографія XVIII ст.: документи в складі рукописних збірників // *Історичний журнал.* – К., 2004. – № 6-7. – С. 110-115.

⁴ Див. про українські рукописні збірники XVIII ст.: *Апанович Е.* Рукописная светская книга XVIII века на Украине. Исторические сборники. – К., 1983.

⁵ *Полное собрание законов Российской империи.* – Т. VI. – Спб., 1832. – № 3653. – С. 245.

⁶ У період другої половини XVIII ст. обмеженим накладом були опубліковані лише два твори, що стосувались безпосередньо української історії: *Туманский Ф.* Летописец Малья России // *Российский магазин.* – 1793. – Ч. I-II. («Літопис Граб'янки»); *Рубан В., Безбородко А.* Краткая летопись Малья России. – Спб., 1778 (За основу взято «Короткий опис Малоросії»). Звичайно, ці дві публікації не могли забезпечити попиту на історичні твори.

⁷ *Мак-Люен М.* Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. – К., 2002. – С. 231.

⁸ На сьогодні виявлено 11 таких збірників, що містять оригінальні тексти, написані авторами/упорядниками, та залишені ними автографи: збірники Василя Ломиковського (Інститут Рукопису НБУВ. – Ф. I, спр. 54663, 54671); збірник Теодора Маньківського (ІР НБУВ. Ф. I, спр. 581); Онисима Білогруда (ІР НБУВ. – Ф. I, спр. 7379); Івана Янушкевича (ІР НБУВ – Ф. VIII, спр. 147/56); Івана Ананієвича,

Косми Дубницького, Григорія Покаса, Якова Козельського, Семена Дзівовича (Апанович Е. Указ. соч.– С. 220–221).

⁹ Існує лише єдиний короткий огляд матеріалів цієї пам'ятки. (Див: Апанович Е. Рукописная светская книга XVIII века на Украине. – С. 179–181).

¹⁰ Науково-дослідний відділ рукописів Російської державної бібліотеки (Москва) (Далі – НДВР РДБ). – Ф. 299, од. зб. 552.

¹¹ НДВР РДБ. – Ф. 299, спр. 552. – Арк. 196 зв.

¹² Клепиков С. Филлиграния на бумаге русского производства XVIII – начала XX в. – М., 1978. – № 675.

¹³ Бовгира А. «Літопис Граб'янки» та «История о действиях презельной брани» в рукописних списках XVIII ст. // Историчний журнал. – 2003. – № 3. – С. 47–56.

¹⁴ Маркевич Н. История Малороссии. – Т. V. – М., 1843. – С. 92.

¹⁵ Письма П. Кулиша к О. Бодянскому // Киевская старина. – 1897. – № 11. – С. 401.

¹⁶ Серед творів української історіографії, продовжуваних пізнішими авторами, слід виділити 4-ту редакцію «Чернігівського літопису» Івана Янушкевича (60-ті рр. XVIII ст.), «Короткий опис Малоросії» (1334–1734), продовжений Василем Рубаном (до 1785 р.), Теодором Маньківським (до 1776 р.), Григорієм Покасом (до 1751 р.); та ін.

¹⁷ НДВР РДБ. – Ф. 299, спр. 552. – Арк. 140 зв.

¹⁸ НДВР РДБ. – Ф. 299, спр. 552. – Арк. 141 зв.

¹⁹ Летопись или описание краткое знаменитых действий и случаев // Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западной Руси. – К., 1888. – С. 46.

²⁰ НДВР РДБ. – Ф. 299, спр. 552. – Арк. 142 зв.

²¹ НДВР РДБ. – Ф. 299, спр. 552. – Арк. 146 зв.–147.

²² Детальніше про це див.: Плохий С. Божественне право гетьманів: Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – 1994. – Т. III. – С. 86–110; а також відповідні цитати у тексті короткої редакції «Літопису Граб'янки»: Гісторія о началі проіменованія козаков / упорядник В. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 76–78.

²³ Когут З. Повстання Хмельницького, образ євреїв і формування української історичної пам'яті // Коріння ідентичності. – К., 2004. – С. 258–260.

²⁴ Оpubліковано в: Українська поезія середини XVII ст. / Упорядники В.І. Кретенко, В.С. Сулима. – К., 1992. – С. 71–80.

²⁵ ІР НБУВ. – Ф. VIII, спр. 216/199.

²⁶ Апанович О. Читацьке середовище України XVIII ст. // Радянське літературознавство. – 1983. – №5. – С. 97; Апанович Е. Рукописная светская книга... – С. 32.

Д о д а т к и

До чителника

[.....]
Кто хочет знать козаков произошли откуда,
Да прочтит сію книгу, пушай разумѣт.
Родом от древних мужов, зовомых аланы,
Понеже гор аланских отходяху,
А прозвиско от сих пор зовом козаки.
Мало их что при службѣ войсковой держали,

А прочіих храбрых к дворам приставляли
І до коней і до псів і кінному дѣлу,
Невпущая волности древнія предѣлу.
Запродавали жидам козаков свободно,
Жен их порабощали жить сказать негодно.
Не свободен был козак ни в женѣ ни в скотах
Всѣ на службѣ в ляховѣ на ихих оборотах. //
Чому Г(о)сп(о)дь не стерпя, сотвори Мойсея
Да освободи козаков от работы сея.
Моисей же глаголю Богдана Гетмана,
Которому и храбрость от Бога надана.
Сей изучился и писма и военной штуки
Зажил мало от езуит латинской науки.
Хитро собѣ поступал жил при дворѣ короля
Не едножды поставлял с татарами поля.
А когда впал в ненависть ляхам аж до смерти,
Оставивши жену и дом, мусил на Сѣч утѣкти
К запорожским козакам, где их знайшол мало,
Всю им бѣду рассказал что ся ему стало
Яко жиди оренду мают над церквами
Над женами, дѣтми и над козаками.
Начал он их подмовлять выступить за вѣру
Как прежніе козаки храбро по примѣру.
З того часу заря козаков зачалась сіяты
В одну купу козаки началис збыраты.
Перво на Жовтой Водѣ дали ляхам пива,
Под Корсунем второе також нещаслива
Стрѣла ляхов година, что з многих их трупов
Козацкая простота набралася злупов.
В Пилявцах и Збараже была брань жестока
Не один там лях зостал без уха и ока.
А что болшей козацкой храбрости бывало,
То мне чорнила писать не доставало.
Сам чителник чти книгу будеш розумѣты
И вкушай козаков всѣ давніе примѣты.
Я писал от любви своей не от страсти
Книги написанныя от царскія власти.
Хотѣл бо я знати як козаки смѣлы,
Что лядскому королѣвству всѣм одолѣлы.
Познал, что отвагою гордыню и силу
Козаки смиреніем ляхов одолѣлы.
А ти, когда охоту до того прилѣжную маеш,
То до того посмотри и добре познаеш.
Аминь.

Сказаніе о Малой Россіи и о бѣдствіях ее бывших

О началѣ Россіи Малой Украины
Разные гисторики разные причины дают,
Что козацкій род от скифов зачатый
Хотя за давностью трудно сѣму доказати.
Название пришло от греки козары
Да приводят до того ж что те и болгары,
А издревлѣ звались оные аланы
И грубый род гневлив и не хрестіяны.
Страшны бяху всѣм странам и на всѣ предѣлы
В воинствѣ искусны и во бранях смѣлы.
А после же де разбиты разпущены зѣло
И полское кролѣвство ими завладѣло.
Еднак волность козаки и в поляков мѣли,
Хоть им и не доставало против Полци силы.
И сям и там в в вертепах и лугах тулялис
И по диких як зверье степах измоталис.
Мало чтоб их до войска ляхи впотребляли
Множае до домовых услуг заживали.
Отобрали волности наданы издавна
И стала Русь безчестна так как была славна.
Подымное от хаты, с волов роговщину,
Ставищину от ставов с пчел десятину
І с козаков и с простых стали ляхи брати,
А без козаков нигде не ішли воевати.
Где имѣли потички руснаки ставали,
А поляки с лѣсов тилко виглядали.
И на герцу выездил еден лях ли другій
И то себе великой имѣл заслуги.
Над все злую якуюсь над нею облуду.
Тую тшались пространить в Россіи принуду.
Церкви Бога живого держали жидове
Искуп с них принимали гордые ляхове.
Жид и лях были як родичи побратими,
А рус як неприятель обрѣтал меж ними.
И оставались церкви без святой молитвы
Жид из ляхом безчестно жили без гонитвы.
Греческая вся вѣра была поругана,
От поляков и жидов бридких запродана.
Не заплати жидове никто не крестился,
Без жидова вѣдома браком не дружился.
Без жидова вѣдома гроба не копати.
Без жидова вѣдома не волно ховати.

Жид был тогда папѣжем и жид ляхов фактор,
Жид до всего приводица и всего зла актор. //
Потом стали славиться злые униаты.
То ни лях ани рус, но от всѣх закляты.
Бог того не потерпѣл противного дѣла
Розгнѣвался на ляхов розгнѣвался до зѣла.
Воздвиге рок козацкий второго Мойсея
Хмелницкого Богдана с Украины всѣя.
Воправду рог Хмелницкого начал колоти ляхов за их нецноты.
Перво до голоты прилѣпился и просил бы за вѣру стали
И за церкву, что жиди в ляхов закупали,
За волности издрѣвле козацтву наданны,
И за здырства от вѣка сказать неслиханны.
Перво на Жовтой Вод уха втял поляку.
Второе под Корсунем також дал признаку.
Под Збаражем козаков такая бысть сила,
Что всѣх ляхов презелно тогда устрашила.
И так тогда козаки поляков истисли,
Что мусѣли уступать з женами до Вислы,
А в остатку за Вислу пребрися, стали
Козаками друг друга силю устрашали.
Жменя бѣдних козаков так ляхов смирили,
Что всѣ из Украины за Вислу вступили.
Лядское кролѣвство великое цѣло
Отвагою козаков устрашилось зѣло.
Не раз Рѣч Посполитая и король смиралися
На волностях козацких не раз присягалися
Хоть короли полские в присяге стояли,
Но панове ляхове сію преступали.
Вѣдав тое Хмелницкий гетман и Вкраина,
Разсуждали, что в ляхов вѣра на едина.
Восточному царевѣ начали служити.
В единой вѣрѣ и мирно хотели пожити
И понынѣ Царскому Величеству служат.
Королѣвство лядское оставиша, не тужат.
Любезный чителнику, сам приложи труду,
Читай книгу познаеш Хмелницкий откуда
Род козацкїй и імя, как зачалось здавна
Гисторія тебѣ покажет преславна.

НДВР РДБ. – Ф. 299, стр. 552. – Арк. 197-198 зб.

Писец до себе

Много труда я поднял, когда писал
Сїи выводы гисторїи Малья Россїи.

Ани день ни ноць не давали покою
Неуспино трудился над сею строкою.
Как бы мнѣ посправиться наилучше старался,
Дабы и гладко писал и не помилялся.
Но трудно се доказать бо старость обсъла,
Болѣзнь главы, очей и брренность тѣла.
Окуляри на нос хотя были прибиты,
Но и потому здавалось слова як закрыты.
Много минал омилно, а потому знаю,
Что где начну читати, то все поправляю
То, разумной чителник, ума острою
Поправ, что я погрешил, пиши простотою.
Где помилка в лѣтерах и где сенсу мало
Поправ добре, где дабы как треба припало.
Мене ж прости за тое что писал некстати
За тое ищю в Бога заплаты.

НДВР РДБ. – Ф. 299, стр. 552. – Арк 2 зв.